

Walentyna Sobol

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0484-6874>

Teresa Chynczewska-Hennel

University in Białystok, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9847-4540>

Faber est quisque suae fortunae **Aleksander Wirpsza – Leszek Szaruga**

Faber est quisque suae fortunae. Aleksander Wirpsza – Leszek Szaruga

Abstract

The article by Walentyna Sobol and Teresa Chynczewska-Hennel is dedicated to the life and work Aleksander Wirpsza's Colleague – Leszek Szaruga (1946–2024), a true scholar, literary scholar, writer, poet, as well as translator of German, Russian and Ukrainian literature. A great Friend of Ukraine, who always wished free Ukraine peace, development, and a happy future among the nations of Europe.

Particular attention is paid to the analysis of his monographs, including the scholar's book *Ukraiński Kalejdoskop (Ukrainian Kaleidoscope)*, which was written as a lively reaction to the beginning of the Russian aggression against independent Ukraine on February 24, 2022. It contains five extremely eloquent essays. Leszek Szaruga writes convincingly that the obstacle to the Moscow power freeing itself from a sense of inferiority is precisely the 'threat of an independent Ukraine', a country with more legitimate rights to trace its lineage directly to Kievan Rus.

The book *Ukraiński Kalejdoskop* (2022) is not one, but a prospective study among the Author's other publications from recent years: *Znaki przesilenia* (2017), *Deutsche vita* (2020), *Przestrzenie literatury i okolice* (2021), *Poetki, poeci i inne* (2023), a collection of feuilletons *Wyprasowania* (2024), and finally – fundamental studies *Tożsamość Międzymorza* (2024). In the extensive volume (633 pages), which was published after the Author's sudden death, he repeated and developed his earlier theses, including the bitter and timely thought that the West does not seem to fully understand the key importance of Ukraine's sovereignty for the future of the continent.

Keywords: Aleksandr Wirpsza, Leszek Szaruga, scholar, writer, poet, translator, Ukrainian Kaleidoscope, Ukraine, the future of the continent

15 października 2024 odszedł nasz wspniany, nieodżałowanej pamięci Kolega i Przyjaciół Aleksander Wirpsza – Leszek Szaruga (28 II 1946 – 15 X 2024).

Był prawdziwym uczonym, literaturoznawcą, pisarzem, poetą, tłumaczem literatury niemieckiej, rosyjskiej i ukraińskiej. Odszedł od nas wspniany i wielki Przyjaciół Ukrainy. Zawsze życzył wolnej Ukrainie pokoju, rozwoju, szczęśliwej przyszłości w gronie narodów Europy.

Bardzo wyraźnie przypominamy sobie Jego wystąpienie na jednej z międzynarodowych konferencji naukowych, 5 grudnia 2023 roku na Uniwersytecie Warszawskim. Zapadł nam w serce ten moment, w którym Leszek Szaruga zacytował powszechnie znane, ale zakazane przed 1991 rokiem w Ukrainie słowa Johanna Gottfrieda Herdera z roku 1769: „Ukraina stanie się nową Grecją... piękne niebo, pod którym żyją ci ludzie, ich radosne usposobienie, ich muzykalność, urodzajność ich ziemi itp. pewnego dnia się obudzą...”.

Ukraina, ukraińskie motywy oraz przekłady w ostatnich latach życia Uczzonego nabrały szczególnej wymowy, urosły w siłę:

wojna rosyjsko-ukraińska to ciąg dalszy
Rosyjsko/bolszewicko-polskiej sprzed stulecia
I ciąg dalszy wojny rosyjsko-europejskiej która
Trwa już dwieście lat a naprawdę zaczęła się
Od wojny moskiewsko-nowogrodzkiej w roku 1570¹.

війна російсько-українська то крок наступний
Російсько/більшовицько-польської століття тому
І крок наступний війни російсько-європейської яка
Триває понад 200 літ а насправді розпочалася
Від війни московсько-новгородської в році 1570
(tłumaczenie na język ukraiński – Walentyna Sobol).

¹ Tekstualia, 2023, nr 1, s. 119.

W 1968 r. Aleksander Wirpsza był zatrzymany i aresztowany podczas wydarzeń marcowych, a nawet wykluczony wówczas z grona studentów. Miał wtedy 22 lata. Od tamtych wydarzeń przybrał pseudonim – Leszek Szaruga. Po długich latach powrócił na Uniwersytet Warszawski jako nauczyciel akademicki, błyskotliwy erudyta, życzliwy Kolega, z którym dyskusje i rozmowy o nauce i literaturze zawsze wносиły wiele radości i entuzjazmu. Był zawsze, mimo przeciwności życiowych, bardzo pogodny i niezwykle uprzejmy wobec każdego człowieka. Chętnie uczestniczył w ważnych wydarzeniach w polskim PEN Clubie, w zebraniach naukowych Pracowni Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich w Katedrze Ukrainistyki na Uniwersytecie Warszawskim. Zawsze służył wszelką pomocą naukową czy to w poszukiwaniu informacji o nowej książce, przy spotkaniu w bibliotece, czy w próbach znalezienia odpowiedzi na nurtujące pytania studentów i kolegów.

Dobrze się stało, że Leszek Szaruga powrócił na nasz Wydział, na ten Uniwersytet, w którym kiedyś ukończył studia. Pod kierunkiem profesor Ireny Maciejewskiej napisał i obronił pracę doktorską pt. *Walka o godność*. Już sam tytuł rozprawy dysercyjnej Leszka Szarugi wyraźnie mówi jego o zainteresowaniach, pasjach twórczych, o jego postawie.

Lata emigracyjne Leszka Szarugi zaznaczyły się współpracą z redakcjami polskimi BBC, z Radio Wolna Europa (pod pseudonimami: Jan Krajnik, Krzysztof Powoski i in.), Deutsche Welle. W latach 70. i 80. był redaktorem pism drugiego obiegu, takich jak „Plus”, „Wezwanie”. Od 1979 współpracował ze środowiskami emigracyjnymi, zgrupowanymi wokół paryskiej „Kultury” na czele z Jerzy Giedroyciem. Pod koniec istnienia pisma sprawował funkcję szefa Działu Poezji. 23 sierpnia 1980 roku dołączył do tak zwanego Apelu 64 – pisma uczonych, pisarzy i publicystów do władz komunistycznych o podjęcie dialogu ze strajkującymi.

W latach 1987–1990 mieszkał w Berlinie, gdzie współpracował z sekcjami polskimi i czasopismami emigracyjnymi. Od powrotu na stałe do Polski, w roku 2003, włożył dużo zdrowia i pracy w redagowanie miesięcznika „Nowaja Polska” oraz czasopisma „Przegląd Polityczny”.

W roku 2000 otrzymał habilitację na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, na podstawie rozprawy pt. *Państwo – historia – literatura*. Był laureatem Nagrody Kościelskich (1986) oraz Nagrody Literackiej „Kultury” (1999). W roku 2009 z rąk podsekretarza stanu w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Tomasza Merty odebrał Srebrny Medal „Zasłużony Kulturze *Gloria Artis*”. W roku 2019 Leszek Szaruga był nominowany do Orfeusza – Nagrody Poetyckiej im. K. I. Gałczyńskiego (za tom *W tym samym czasie*). W roku 2022 – nominowany do Nagrody Literackiej „Nike” (za poemat *Mucha*), a także do Nagrody Poetyckiej im. Kazimierza Hoffmana (za tom *Łowca*). Był aktywnym członkiem Stowarzyszenia Pracowników, Współpracowników i Przyjaciół Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa imienia Jana Nowaka-Jeziorańskiego.

Pożegnanie z Leszkiem Szarugą odbyło się 8 listopada 2024 roku. Został pochowany na Nowym Cmentarzu na Służewie w Warszawie.

Leszek Szaruga jest autorem licznych prac, nie tylko o charakterze naukowym i popularno-naukowym, ale również był twórcą wielu książek poetyckich i prozatorskich. W lutym roku 2022, po agresji rosyjskiej na niepodległą Ukrainę, ten wrażliwy, subtelny i ze wszech miar odważny człowiek – poeta nie pozostał obojętny na zło, bezwzględność i okrucieństwo najeźdźcy. A przecież wiemy, nie zawsze *fortes fortuna adiuvat*. Książka Leszka Szarugi *Ukraiński kalejdoskop* powstała jako żywa reakcja na początek rosyjskiej agresji 24 lutego 2022 roku. Zawiera ona pięć niezwykle wymownych esejów. Już z samych tytułów poszczególnych części książki uwidacznia się wyrażenie temat Ukrainy. W pierwszym, zatytułowanym „Groźba niepodległej Ukrainy”, Leszek Szaruga napisał, że „despota wyraźnie określił swój zamiar – unicestwienie Ukrainy, a w konsekwencji [...] zawłaszczenie, zrusyfikowanie tradycji Rusi Kijowskiej tak, by zlikwidować czynione przez historyków rozróżnienie między dziejami Ukrainy bezpośrednio zakorzenionymi w doświadczenie Rusi Kijowskiej a dziejami Rosji na dobrą sprawą rozpoczętymi wraz z koronacją Iwana IV Groźnego”².

² Leszek Szaruga, *Ukraiński kalejdoskop*, Convino, Warszawa 2022, s. 7.

Szaruga pisze także przekonująco, że to Ukraina stoi na przeszkodzie uwolnienia się moskiewskiego mocarstwa „od poczucia niższości zwłaszcza wobec «starych» mocarstw zachodnioeuropejskich”. „Na przeszkodzie temu staje «groźba niepodległej Ukrainy», kraju mającego bardziej uzasadnione prawa wywodzenia swego rodowodu bezpośrednio z Rusi Kijowskiej”³.

W cytowanym eseju na stronie dziesiątej, nie przypadkiem, znajdujemy ilustrację godła powstania z roku 1863, w którym widać symbole trzech krajów, polski Orzeł Biały, znak Wielkiego Księstwa Litewskiego – Pogoń i nawiązująca do tradycji Rusi Kijowskiej – postać Michała Archanioła. Także w innym eseju pt. *Ukraiński łącznik*, Autor ponownie odwołuje się do owej ilustracji – symbolu w ujęciu komparatystycznym, i z niezwykłą precyzją zwraca uwagę na fakt, że godło powstania z roku 1863 („Orzeł Biały, Pogoń oraz Archanioł Michał”) jest unikatowe w zestawieniu z godłem powstania listopadowego, które wybuchło w nocy z 29 na 30 listopada 1830 roku⁴. Unikatowe *nota bene* obecnością trzeciego komponentu, obrazu postaci Michała Archanioła, a to – zdaniem Szarugi – jest efektem „dostrzeżenia przez przywódców zrywu wolnościowego coraz silniej dochodzących do głosu u Ukraińców aspiracji narodowych, które w drugiej połowie XIX stulecia były jednym z najistotniejszych czynników dynamizujących życie społeczne całego obszaru Międzymorza”⁵.

Ta teza znajduje swoje rozwinięcie w najkrótszym chyba eseju, piątym i ostatnim, zatytułowanym *Od autora*, a dzisiaj odbieranym jako przesłanie do ludzi sumienia i prawdy. Odwołując się do opublikowanej w roku 1977 na łamach paryskiej „Kultury” *Deklaracji w sprawie ukraińskiej*, podkreśla, że to „patrioci ukraińscy najgęściej

³ Ibidem, s. 7.

⁴ Właśnie po upadku listopadowego powstania car Mikołaj I wypowiedział: „Nie wiem, czy będzie jeszcze kiedy jaka Polska, ale tego jestem pewien, że nie będzie już Polaków”, zob.: Sławomir Węgrzynowicz, *Patrioci i zdrajcy. Społeczeństwo Królestwa Polskiego wobec mikołajowskiej polityki Rosji w latach 1846–1856*, Kraków 2014, s. 34.

⁵ Leszek Szaruga, op. cit., s. 76.

zaludniają więzienia i łagry, opór na Ukrainie stał się synonimem oporu narodowego w imperium”⁶.

Kwestia niepodległości Ukrainy, jako warunku utrzymania niepodległości Polski, przewija się nieustannie w twórczości Leszka Szarugi, który przypominał, że tematyka niepodległości Ukrainy była bardzo, i to bardzo często omawiana w kręgu paryskiej „Kultury”. Jednocześnie z ogromną trwogą, która emanuje z nieomal każdego słowa, Leszek Szaruga wyznaje, że „stanęła pod znakiem zapytania” wraz z rozpoczęciem rosyjsko-ukraińskiej wojny w 2014, a nasileniem jej w 2022 stała się „szansa na zrealizowanie zawartej w deklaracji wizji”⁷. Dlatego, nie pomijając bolesnej rzeczywistości, akcentuje on konieczności wsparcia i współdziałania, niemal jak Filip Orlik (1642–1742), który 300 lat temu apelował, pisząc listy do elit całego świata. Hetman w epistole do króla Stanisława Leszczyńskiego wyraził swój apel metaforycznie: „*bis dat qui cito dat*”⁸ („daje dwa razy, kto szybko daje”).

Jak nam się wydaje, to współczesne ukraińskie lektury i liczne przekłady – a Leszek Szaruga mówił nam, że czyta niesamowicie dużo – zainspirowały jego niezwykłą intuicję w omawianej tu książce. Jeden z esejów zatytułowany został *Ukraińskie lektury*. Jego ukraińskie lektury to dużo więcej, aniżeli tylko analityczno-syntetyczne badanie tekstów literackich i publicystycznych. To również dialog z utworami Jurija Andruchowycza, Tarasa Prochaški, całą antologią Anety Kamińskiej *Wschód-Zachód. Wiersze z Ukrainy i dla Ukrainy*, Mykoły Riabczuka *Ukraina. Syndrom postkolonialny* (przekład Agnieszki Matusiak), Maksa Kidruka *Ja, Ukrainiec* (przekład absolwentki Katedry Ukrainistyki Julii Celar), Wasyla Machna *Expres „Venezia”* (przekład Bohdana Zadury), licznych dzieł Serhija Żadana, współczesnych dramatów etc. Palestra bardzo szeroka, rozmaita, perswazyjna, nie pozostawia żadnemu czytelnikowi miejsca na obojętność. *Ukraińskie lektury* to faktyczne znakomita pozycja, kolejny raz

⁶ Ibidem, s. 97.

⁷ Ibidem, s. 99.

⁸ Orlik F., *Diariusz*, s. 255 (archiwum), s. 195 (numeracja Orlika).

dająca świadectwo tego, że pisarze walczą pełnym życiem i krwią słowem w tym czasie, kiedy inni twórcy ukraińscy walczą i giną na polu boju, jak m.in. poeta i młodszy sierżant Maksym Krywcow (1990–2024), są zabijani w ramach okupacji, jak pisarz, autor 13 książek dla dzieci Wołodymyr Wakułenko (1972–2022).

W podrozdziale 13. tego właśnie eseju Leszek Szaruga ponownie wraca do konceptu Międzymorza, który rozważał w ostatnich latach: „Zachód nie do końca zdaje się rozumieć kluczowe znaczenie suwerenności Ukrainy dla przyszłości kontynentu”⁹, zaznacza i przypomina precyzyjną i dotkliwą formułę Normana Daviesa: „Formuła „Moskwa + Ukraina = Rosja” nie figuruje w rosyjskiej wersji dziejów Rosji, ale mimo to odegrała fundamentalną rolę”¹⁰.

W następnym eseju *Rosyjski kompleks ukraiński*, Autor sięga do niezwykłego odkrycia Jurija „Szerecha” Szewelowa, wspólnie z Oksaną Zabużko¹¹, pisząc o nim jako o „kopernikańskim”. Szewelow (1908–2002, ukraiński językoznawca, eseista i krytyk literacki) wykazał, że „wschodniosłowiańskie języki nie rozwinęły się z jednego «praruskiego» języka, jak uważano wcześniej, a z pięciu różnych protodialektów”¹². Leszek Szaruga stwierdził, że „tezy o wspólnych korzeniach języków rosyjskiego i ukraińskiego są jednym z narzędzi ułatwiających stosowanie kulturowej przemocy Rosji wobec Ukrainy”¹³.

Analizowana tu praca to tylko jedna z wielu książek Autora z ostatnich lat: *Znaki przesilenia* (2017)¹⁴, *Deutsche vita* (2020)¹⁵, *Przestrzenie literatury i okolice* (2021)¹⁶, *Poetki, poeci i inni* (2023)¹⁷,

⁹ Leszek Szaruga, op. cit., s. 54.

¹⁰ Ibidem, s. 54–55.

¹¹ *Ukraiński palimpsest. Oksana Zabużko w rozmowie z Izą Chruślińską*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, Wrocław 2013, s. 107.

¹² Ibidem, s. 107

¹³ Leszek Szaruga, *Ukraiński kalejdoskop*. Convivo, Warszawa 2022, s. 91.

¹⁴ Leszek Szaruga, *Znaki przesilenia*. Convivo, Warszawa 2017.

¹⁵ Leszek Szaruga, *Deutsche vita*. Convivo, Warszawa 2020.

¹⁶ Leszek Szaruga, *Przestrzenie literatury i okolice* Marszałek Development& Press, Toruń 2021.

¹⁷ Szaruga, *Poetki, poeci i inni*, Marszałek Development& Press, Toruń 2023.

zbiór felietonów *Wyprasowania* (2024)¹⁸, wreszcie już po niespodziewanym odejściu Profesora Szarugi – powstały fundamentalne studia *Tożsamość Międzymorza* (2024)¹⁹. W ostatnim obszernym (633 strony) tomie, który ukazał się już po raptownej śmierci Autora, powtarza on i rozwija w jednym z fragmentów cytowanej publikacji swe wcześniejsze tezy, w tym jakże gorzką i aktualną myśl, że „Zachód nie do końca zdaje się rozumieć kluczowe znaczenie suwerenności Ukrainy dla przyszłości kontynentu”²⁰.

W zakończeniu pragniemy powrócić jeszcze raz do książki *Ukraiński kalejdoskop*, w której Autor pisze, że „zarysowanie złożonej problematyki kwestii ukraińskiej w chwili, gdy przestała być ona problemem regionalnym, a stała się sprawą o wymiarze globalnym”²¹ jest w swej istocie niezwykle ważne. Ta, jakże wymowna ze wszech miar, Jego myśl przewija się w wierszach:

w tej chwili
na całym świecie
dziesiątki setki tysięcy
tysiące poetów
pisze
we wszystkich językach i
we wszystkich alfabetach
kolejny wers
tego wiersza
który wzywa
do ratowania planety i który
się rozsypuje
w miliardy
liter znaków
w milczącym oceanie
kosmosu²².

¹⁸ Leszek Szaruga, *Wyprasowana Migotania*, Gdańsk 2024.

¹⁹ Leszek Szaruga, *Tożsamość Międzymorza*, Pogranicze, Sejny 2024.

²⁰ Ibidem, s. 575.

²¹ Leszek Szaruga, *Ukraiński kalejdoskop*, Convino, Warszawa 2022, s. 22.

²² Leszek Szaruga, *Weltschmerz (część trzecia)*, w: *Tekstualia* 2022, nr 3(70), s. 126.

в цю мить
на цілому світі
десятки сотні тисячі
тисяч поетів
пишуть
усіма мовами
і в усіх алфавітах
наступний рядок
того вірша
який волає
рятувати планету
і який розсипається
у мільярди літер знаків
у мовчазному океані

(przekład na język ukraiński – Walentyna Sobol).

Mówi się potocznie, że nie ma ludzi niezastąpionych. Leszka Szaruga nikt nie jest w stanie zastąpić. Z ogromnym żalem żegnamy naszego wspaniałego Kolegę, zostaje na zawsze w naszych sercach. Cześć Jego pamięci!

References

- Szaruga L., *Ukraiński kalejdoskop*, Convino, Warszawa 2022.
Szaruga L. *Znaki przesilenia*, Convino, Warszawa 2017.
Szaruga L. *Deutsche vita*. Convino, Warszawa 2020.
Szaruga L. *Przestrzenie literatury i okolice*, Marszałek Development& Press, Toruń 2021.
Szaruga L. *Poetki, poeci i inni*, Marszałek Development& Press, Toruń 2023.
Szaruga L. *Weltschmerz (część trzecia)*, w: *Tekstualia* 2022, nr 3(70), s. 126.
Szaruga L. *Wyprasowana*, Migotania, Gdańsk 2024.
Szaruga L. *Tożsamość Międzymorza*, Pogranicze, Sejny 2024.